

Daden van onbaatzuchtigheid. Het politiek schrijverschap van Leon de Winter

Jan Konst

Romancier en *public intellectual*: deze twee rollen liggen in het geval van Leon de Winter niet ver uit elkaar. Sinds de aanslag van 9/11 – toen een wereldwijd optimisme ('het einde van de geschiedenis') onder het puin van de Twin Towers begraven werd – bezint de auteur zich zowel in zijn romans als in zijn politieke essays op de gevaren van het moslimterrorisme. De gewelddadige werkelijkheid van de vroege eenentwintigste eeuw, die De Winter in *Elseviers* en *De Telegraaf* op de voet volgde, beheerst ook zijn literaire fictie. Waarom is in islamistische kringen de weg van het geweld het schijnbaar enige alternatief, waarop stoelen de ideeën van jihadisten en wat zegt dat over geloof en geloven? Deze vragen, die in 2015 na de Parijse aanslagen niets aan actualiteit hebben ingeboet, werpt De Winter opnieuw in *Geronimo* op, zijn laatste roman, waarin Osama Bin Laden een hoofdrol is toebedacht. In VSV liet De Winter reeds Mohammed Bouyeri, de moordenaar van Theo van Gogh, figureren, terwijl de toekomstroman *Het recht op terugkeer* Israël's strijd tegen een sterk uitgegroeide Palestijnse terreur thematiseert.

Als columnist en politiek commentator betreft De Winter stelling. Vaak beklemtoonde hij de superioriteit van de Westerse, joods-christelijke cultuur – 'de kroon op de menselijke geschiedenis', volgens zijn weblog *Het Vrije Westen*. Niet alleen in Nederland, maar ook internationaal baarde de auteur uit Bloemendaal opzien met islamkritische uitingen. 'Ich denke,' schreef hij in 2007 in *Der Spiegel*, 'es gibt Kulturen, die rückwärtsgerichtet sind.' In De Winters ogen hebben historische ontwikkelingen op de drempel van de Moderne Tijd het Westen een voorsprong bezorgd. In 2006 tekende *Humo* uit zijn mond op: 'Ik vind ons soort samenlevingen rechtvaardiger dan de Arabische, en dat [...] heeft te maken met de Verlichting, het ontstaan van een verantwoordelijke overheid, de scheiding der machten.' Omdat de Arabische wereld zich op een archaïsch, religieus gedomineerd wereldbeeld zou beroepen, staan de kansen slecht voor een geseculariseerde samenleving met burgerlijke waarden en normen. 'We zullen nog lang,' concludeert De Winter in 2013 op *Het Vrije Westen*, 'chaos en bloedvergieten gadeslaan. Het is wachten op een Arabische en islamitische Verlichting.'

Toen ik mij met het recente romanwerk van De Winter ging bezighouden, speelde in mijn achterhoofd de vraag of de auteur ook daarin, net als in zijn politieke literatuur, kleur bekent. Laat zich zijn fictioneel proza lezen als een bevestiging van de islamkritiek die zijn teksten over de maatschappelijke actualiteit kenmerkt? Omdat De Winter er in zijn columns en essays op uit is de lezers van de juistheid van zijn inzichten te doordringen, kun je deze vraag zelfs nog pregnanter formuleren. Worden er in *Het recht op terugkeer*, VSV en *Geronimo* specifiek literaire middelen ingezet om de lezer te winnen voor ideeën die de auteur buiten het fictionele domein van de roman uitdroeg? Een romanschrijver kan teruggrijpen op instrumenten waarover de columnist niet beschikt. Of het nu gaat om het handelingsverloop, de focalisatie of de karaktertekening – wanneer je een lezerspubliek wilt beïnvloeden kun je ze net zo effectief inzetten als de argumenten en overtuigingsstrategieën van de essayist. Is daarvan sprake in de laatste drie romans van De Winter?

Jimmy's liefdesboodschap

Op grond van het aantal hoofdstukken waarin zij als focalisator optreden, kun je Max Kohn en de engel Theo van Gogh – de romanhandeling speelt zich *nà* diens dood af – als de

hoofdfiguren van VSV zien. Zij hebben bepaalde karaktertrekken gemeenschappelijk met Sallie, die voluit Salheddine Ouaziz heet. De maffiabaas, de filmmaker en de terrorist blijken alledrie ongewoon getalenteerde persoonlijkheden. Uitblinken doen ze uiteraard op verschillende gebieden. Max verstaat de kunst mensen naar zijn hand te zetten en leidt achter de schermen een crimineel imperium; Theo onderscheidt zich door een creativiteit die zich openbaart in alles wat hij doet; en Sallie is een zelfbewuste strateeg die gecompliceerde plannen ten uitvoer brengt. Daarnaast wordt het drietal door een onmiskenbare destructiviteit gekarakteriseerd. Elk van hen legt een nauwelijks te beheersen agressie aan de dag en laat zich door negatieve emoties leiden. 'Alles draaide om woede,' oordeelt bijvoorbeeld Sallie. Over Max lees je dat hij 'woedend was geboren'. En voor Theo – 'een vreemde man, niet talentloos, maar destructief' – geldt: 'Wie zou hij geweest zijn zonder zijn haat, zijn afkeer, zijn woede?'

De gevolgen van de vernietigingsdrift die Max, Theo en Sallie beheerst, blijven niet uit. Eerstgenoemde intimideert met alle denkbare middelen concurrenten in het drugscircuit. Met zijn in gif gedoopte pen richt Theo, die de belediging tot kunstvorm verheven heeft, zijn tegenstanders mentaal te gronde. En in het geval van Sallie kun je de driedelige aanslag (de bomexplosie in de Stopera, de vliegtuigontvoering op Schiphol en de gijzelname in een basisschool) als het eigenlijke uitvloeisel van zijn woede beschouwen. In tegenstelling tot Sallie maken Max en Theo in de loop van de roman een karakterontwikkeling door. Beiden overwinnen zij hun destructiviteit en stellen ze hun handelen in dienst van anderen. Sallie kan dat niet. Zelfs wanneer alles verloren is en de politie op het punt staat hem in te rekenen, bindt hij niet in. Met een groot slagersmes doodt hij zijn vader die gekomen was om hem op andere gedachten te brengen. De zwaar zieke man moet vaststellen dat wrok en frustratie zijn zoon blijvend in hun grip hebben.

Het latere, altruïstische handelen van Max en Theo bewerkt dat de schoolkinderen ontkomen die zich in de macht van Sallie en zijn mannen bevinden. Vrijwillig begeeft Max zich in gevaar en leidt de onderhandelingen over hun vrijlating. En Theo is op het beslissende moment als beschermengel ter plekke en verhindert dat er bij het vuurgevecht tussen politie en terroristen onschuldige slachtoffers vallen. De zelfverklaarde onderhandelaar en de reddende engel – beiden komen tot de 'daden van onbaatzuchtigheid' waarop in de ondertitel van De Winters roman gezinspeeld wordt. Hun zelfopoffering komt niet uit de lucht vallen, maar heeft veel te maken met de op jonge leeftijd overleden priester Jimmy Davis. Als hemelse mentor van Theo maant hij zijn pupil onafgebroken tot zachtmoedigheid. 'Je mag,' zegt de geestelijke, 'jezelf wegcijferen. Je mag gedienschtig zijn. Je mag offeren tot er niets meer van je over is.' Op een paradoxale wijze heeft Jimmy ook veel invloed op Max. Deze leed aan een levensbedreigende hartkwaal en kreeg kort na de dood van de priester diens hart ingeplant. Het is een symbiose over de grenzen van het leven heen die maakt dat Max de geesteshouding van zijn donor verinnerlijkt: 'Ik wil niet meer terug naar het leven dat ik geleid heb. Ik wil andere dingen doen. Goede dingen.'

De onbaatzuchtigheid die Jimmy predikt is verankerd in een liefde die in zijn voorstelling het hele universum doorstroomt. Het is een positieve energie die alles doordringt, zoals suiker, zegt hij, die in thee wordt opgelost. Dat je deel kunt worden van die liefde ervaren zowel Max als Theo. Wanneer hij als engel boven de aarde zweeft, beschrijft de tweede bijvoorbeeld hoe hij de 'lieflijke, kwetsbare globe [zag] die hij met zijn vleugels kon omvatten en koesteren, en hij voelde de diepste liefde die hem ooit te beurt was gevallen.' Een vergelijkbare, in wezen mystieke ervaring, heeft Max wanneer hij buiten zich een ongekende goedheid meent waar te nemen: 'Alles was heilig. Alles straalde licht uit.' Theo en Max ontpoppen zich tot de boodschappers en actieve werktuigen van deze alomvattende liefde. Zij benaderen de mensen over wie ze waken vanuit een principieel mededogen, ze willen ze bijstaan en troosten.

Jimmy's liefdesmoraal heeft een joods-christelijke signatuur en roept sleutelverzen uit zowel het Oude als Nieuwe Testament in herinnering: 'Heb je naaste lief als jezelf.' (*Leviticus* 19:18); of: 'Ons rusten geloof, hoop en liefde, deze drie, maar de grootste daarvan is de liefde.' (1 *Korintiërs* 13:13) De priester heeft vanzelfsprekend toegang tot de gedachtenwereld die achter deze verzen schuilt. Hetzelfde kun je op grond van hun levensbeschouwelijke identiteit over Max en Theo zeggen. Max noemt zich joods, al ontkent hij 'belijdend' te zijn. Met Theo is iets vergelijkbaars aan de hand. Hij noemt zich weliswaar 'antichristelijk' en 'antipaaps', maar verzet zich er niet tegen wanneer hij na zijn dood belandt in 'een omgeving, in een kosmische variant, die fundamenteel christelijk' is. Niet alleen voor Max maar ook voor Theo geldt dat zij zich, hoewel ze het geloof afgezworen hebben, nog altijd vereenzelvigen met de respectievelijk joodse en christelijke mentaliteit waarmee ze zijn opgegroeid. En dat zou wel eens kunnen verklaren waarom zij zich ontvankelijk tonen voor Jimmy's boodschap van liefde en onbaatzuchtigheid. Kunnen verklaren dat ze hun woede beteugelen en ten slotte in staat zijn de eigen belangen ondergeschikt te maken aan die van anderen.

Bruut geweld en plomp machtsvertoon

Hoe zit het nu met Sallie? Sallie weet zijn destructiviteit géén halt toe te roepen. Wat onderscheidt hem van Max en Theo? Het lijkt niet zonder betekenis dat de verlieservaring hem bespaard blijft waarmee deze twee te maken krijgen. Zij worden beiden in hun fysieke integriteit aangetast, de een omdat hij met een donorhart door het leven moet, de ander omdat hij met de dood afstand doet van zijn lichamelijkeheid. Het besef van de eigen kwetsbaarheid werkt bij Max en Theo als een katalysator en legt de basis voor een actief beleden naastenliefde. Sallie ziet zijn fysieke intactheid pas aan het slot van de roman bedreigd, maar dat alleen kan niet verklaren waarom hij zo lang in zijn vernietigingsdrift volhardt. Ik denk dat het iets met zijn religieuze identiteit te maken heeft.

Sallie is moslim en dat maakt hem in de conceptie van De Winter tot iemand die geen toegang heeft tot de waarlijk altruïstische liefde. Die is bij hem exclusief aan de joods-christelijke traditie voorbehouden. In zijn columns karakteriseert de auteur de Islam bij voortduring als een religie van bruto geweld en plomp machtsvertoon. 'Eine objektive Lektüre des Koran,' schreef hij in 2014 in *Die Welt*, 'hinterlässt den Eindruck, dass der Frieden des Islam ein Frieden der Unterwerfung ist.' Het joden- en christendom stelt het geweten centraal en eist van haar aanhangers dat zij het goede doen en schuld vermijden. Moslims zouden een andere levensinstelling hebben. Schuld weegt voor hen minder zwaar dan schande. Zij zijn bang voor iedere vorm van vernedering en zoeken daarom naar respect. De Islam is voor De Winter een typische *shame culture* en zo verklaart hij in 2004 in *Die Zeit*:

In einer Schamkultur ist die 'Ehre' entscheidend für das Selbstbild der männlichen Gruppenmitglieder. Diese Ehre besteht, wenn andere 'Respekt' zeigen. 'Respekt' ist in den Teilen niederländischer Städte, die einen hohen Anteil von Menschen mit muslimischem Hintergrund haben, zum Schlüsselbegriff geworden: 'Respekt' als Zeichen, dass der Gruppe Ehre erwiesen wird.

Ook in het denken van Sallie zijn eer en respect sleutelbegrippen. Hij wendt zich met terreur tegen de Nederlandse staat omdat de moslimgemeenschap het haar toekomstige respect in de joods-christelijk gedomineerde wereld ontzegd blijft: 'Wie zijn wij geworden op aarde? De schoonmakers en vuilnismannen! De krantenbezorgers en taxichauffeurs! Wij horen te heersen!' Hoezeer Sallies denken door eerconcepties beheerst wordt, volgt ook uit het feit dat schuld een categorie is waarmee hij moeilijk uit de voeten kan. Als bommenlegger is niemand anders dan hijzelf verantwoordelijk voor de doden die er bij een explosie in de Amsterdamse

binnenstad gevallen zijn. Maar het dreigende gezichtsverlies verhindert dat hij openlijk schuld bekent: 'Ze lieten vijf kostbare minuten verstrijken en daardoor zijn er mensen gedood! Niet door mij! Het is de schuld van die kloterige Hollanders die sloom en achterlijk reageerden toen ik waarschuwde!'

Max en Theo laten zien dat altruïsme impliceert dat eer en respect niet altijd de doorslag kunnen geven. Beiden tonen zich deemoedig ten overstaan van derden en aanvaarden vrijwillig een ondergeschikte, een dienende positie. Max overwint zijn behoefte aan dominantie en onderwerpt zich aan de belangen van zijn vroegere echtgenote, die haar zoon, een van de gegijzelde schoolkinderen, probeert te redden. Theo zegt de superieure distantie van de provocateur vaarwel en besluit als engel ('elke keer vulde zijn hart zich met zoveel mededogen') over het heil van de mensheid te waken. Andere mensen dienen: dat wil maar al te vaak zeggen het hoofd buigen. Dit nu lijkt iets wat Sallie niet kan. Hij is gepreoccupeerd door de wijze waarop de buitenwereld hem waarneemt en is bang in zijn trots gekrenkt te worden. In het wereldbeeld van De Winter vertegenwoordigt hij daarmee 'ein Denken', zoals dat in het reeds aangehaalde essay in *Die Zeit* heet 'das von Beginn an in der beduinisch-arabischen Kultur von Ehre und Scham des 7. Jahrhunderts bestimmt wurde.'

De onzelfzuchtigheid van de jihadist

In de laatste drie romans van Leon de Winter wordt de karaktersketch stevast toegespitst op geloof en geloven. Als lezer weet je van alle centrale personages of ze joodse, christelijke of islamitische wortels hebben. Tegelijk wordt je geconfronteerd met contrastief uitgewerkte religieuze identiteiten die een zekere voorspelbaarheid hebben. Daarbij onderscheiden representanten van de joods-christelijke traditie zich altijd weer door een onzelfzuchtig handelen. Het is geen toeval dat in *Geronimo* Jabbar en zijn moeder Mariyam, die tot een christelijke minderheid in Pakistan behoren, zich over Apana ontfermen. Het meisje kan niet voor zichzelf zorgen. Talibanstrijders hebben haar handen afgehakt en sneden haar de oren af, omdat ze de piano en de muziek van Bach verkoos boven de zang van de muezzin. Jabbars gevoelens voor haar hebben eenzelfde mystieke intensiteit als de gevoelens van Max en Theo voor hun medemensen. Er wordt een beroep gedaan op nieuwtestamentische beelden om dat tot uitdrukking te brengen:

Hij kon nauwelijks ademen van mededogen. Hij voelde haar pijn alsof ze in zijn polsen de bijl zetten. Was dit het wat Jezus had gevoeld toen het besef van het lijden van de mensen tot hem doordrong? Een medelijden zo groot als het universum?

Ook de ex-commando Tom Johnson, wiens moeder van Russisch-joodse afkomst is, trekt zich het lot van Apana aan. Hij stelt alles in het werk om haar naar de Verenigde Staten te halen, maar faalt omdat moslimextremisten het meisje op het spoor komen nog voordat de Amerikaanse bureaucratie de noodzakelijke procedures heeft kunnen afronden. Tom Johnson heeft in *Het recht op terugkeer* een tegenhanger in de figuur van Bram Mannheim, een Israëlitische historicus uit een joodse familie die de Holocaust overleefde. Tijdens een reis in 2024 door een dan opgerichte islamitische heilstaat in Centraal-Azië stuit hij op een gehandicapt kind: 'Was het zo geboren, of was het zo verminkt?' De blinde en gehoorloze jongen leeft op straat, net als aanvankelijk Apana in *Geronimo*. Bram Mannheim besluit de jongen te adopteren. Zijn toewijding en medegevoel steken schril af bij de harteloosheid waarmee de inwoners van het kalifaat het kind bejegenen. Daarin spiegelt zich de door de geschiedwetenschapper beschreven mentaliteit van de 'Midden-Oosterse mens', die alleen door 'eer, geld en macht gedreven' zou worden.

Onder de personages die bij Leon de Winter voor de Islam staan, bevinden zich nogal wat geloofsfanaten en extremisten. In *Geronimo* snijdt een Saoedische commando een Amerikaanse onderhandelaar de keel door, terwijl hij – 'alsof het een zakelijke mededeling was' – de woorden *Allahoe akbar* uitspreekt. Ook de daarop volgende onthoofding wordt 'met weinig moeite' doorgevoerd. In *Het recht op terugkeer* worden de Palestijnen hoofdzakelijk gekarakteriseerd in hun gewelddadige streven (bomexplosies, zelfmoordaanslagen) een theocratische staat te stichten. De gebeurtenissen in de roman bevestigen wat de islamofobe vader van Bram Mannheim zijn zoon in steeds wisselende bewoordingen voorhoudt: 'Waarom zouden Arabieren dezelfde burgerlijke ambities hebben als Europeanen? Voor hen is de koran veel belangrijker dan het burgerlijk wetboek.' En in *VSV* ten slotte is het speciaal ook Mohammed Bouyeri die opvalt door zijn fundamentalisme. 'Wie gelooft,' verkondigt hij, 'zal de ongelovige die Allah en Zijn Profeet beledigt moeten doden.'

Een joods-christelijk cluster dat zich onderscheidt door 'dadens van onbaatzuchtigheid' en een groep moslimpersonages die het primaat bij de religie leggen en respect opeisen – er zijn maar weinig romankarakters die deze eenduidige figurenconstellatie verstoren. Een van hen lijkt, of all people, Osama Bin Laden te zijn. Net als Jabbar en zijn moeder neemt hij in *Geronimo* de verminkte Apana onder zijn hoede. De moslimleider is na de aanslag van New York – zoals ook zijn historische pendant dat deed – in het Pakistaanse Abbottabad ondergedoken. Daar stuit hij op het meisje. Omdat zij hem direct herkent, moet hij de impuls haar te doden onderdrukken. Bin Laden neemt Apana mee naar zijn schuilplaats en zorgt enige tijd voor haar. De voormalige elitesoldaat Tom Johnson blijkt geschokt: 'De zorgzaamheid van een monster. Zelfs UBL kon menselijk zijn. Een onverdraaglijke gedachte.' Moet je nu concluderen dat de moslimterrorist tot de onzelfzuchtigheid in staat is die De Winter in een principieel joods-christelijke context wil zien?

Ik denk dat er twee argumenten zijn om deze vraag negatief te beantwoorden. In de eerste plaats is duidelijk dat Bin Laden het meisje zonder enige scrupules om het leven zal brengen wanneer zou blijken dat zij daadwerkelijk een gevaar voor hem wordt. Meermaals figureren in de roman mensen die de identiteit van de gevluchte jihadist zouden kunnen verraden en dat met de dood moeten bekopen. Het meisje leeft nog omdat zij als de feitelijke gevangene van Bin Laden niemand kan informeren. Tegelijk is zij iemand bij wie hij zijn hart kan uitstorten. Apana: 'Omdat ik geen oren had.' Zij eet dus het genadebrood van een man die misschien niet door medemenselijkheid maar vooral door zijn eigen eenzaamheid ('Hij wilde gewoon praten.') gedreven wordt. In de tweede plaats valt op dat de zogenaamde onzelfzuchtigheid van de terroristenchef niet gepaard gaat met de diepe gevoelens van mededogen waaraan zo veel joods-christelijk te duiden personages in de romans van De Winter refereren. Ook de mystieke ervaringen, die hen in een universele liefde laten participeren, blijven hem vreemd. En zo is het vooral zijn onberekenbaarheid die Bin Laden maakt tot wat hij is: de massamoordenaar die plotseling, maar niemand weet voor hoe lang, een welwillend gezicht kan opzetten.

Exemplarische illustraties

Toen ik enige tijd geleden Michel Houellebecq's *Soumission* las, moest ik onwillekeurig aan *Het recht op terugkeer* denken. In beide gevallen gaat het om toekomststromen die laten zien hoe een islamistisch regime het na 2020 in respectievelijk Frankrijk en (grote delen van) Israël voor het zeggen krijgt. In een interview met *Die Welt* beriep Houellebecq zich er in januari van dit jaar op dat hij geen partij heeft willen kiezen: 'Ich nehme keine Position ein, ich verteidige keinerlei Regime.' En inderdaad, in *Soumission* worden de Westerse en de Arabische wereld tegenover elkaar gezet zonder dat de weegschaal naar een van beide zijden

doorslaat. Met veel ironie worden de twee systemen ontmanteld en de lezer zal niet alleen het uitgebluste Frankrijk met zijn opportunistische bevolking kritisch bezien, maar ook de godsstaat van de schijnbaar zo liberaal opererende Moslimbroeders. De roman van Houellebecq heeft geen oplossing in petto voor de problemen die worden opgeroepen. Als lezer wordt je uitgedaagd te reflecteren over je eigen moraal en de positie die je wilt innemen in het krachtenspel tussen culturen die op elkaar botsen.

Leon de Winter opteert voor een anders georiënteerd politiek schrijverschap en betreft in tegenstelling tot Houellebecq wel stelling. Dat doet hij in zijn columns én in zijn romans. Ook daarin staan de joods-christelijke en de islamitische traditie tegenover elkaar, maar de karaktertekening en het handelingsverloop laten op ondubbelzinnige wijze zien dat de eerste van de twee te prefereren valt. De Westerse mentaliteit culmineert bij De Winter in een altruïsme dat moslims wezensvreemd blijft. Tegenover compassie en menslievendheid stellen zij een dogmatisch, religieus gedomineerd wereldbeeld dat beheerst wordt door rigide eervoorstellingen. De Winters romans verleiden de lezer zo om in te stemmen met de islamkritiek die de auteur telkens weer in de media liet opklinken. Je kunt de boeken lezen als exemplarische illustraties bij zijn ideeën over enerzijds de morele superioriteit van de joods-christelijke traditie en anderzijds de tekortkomingen van de moslimcultuur die *rückwärtsgerichtet* zou zijn. Literatuur is daarmee een instrument geworden dat Leon de Winter inzet om de lezers te overtuigen van de gevaren die hij in de Islam onderkent.

Verantwoording

De romans van de Winter verschenen bij De Bezige Bij en worden geciteerd naar de eerste druk. De citaten uit Duitse dag- en weekbladen heb ontleend (juli 2015) aan de betreffende online-uitgaven: *Der Spiegel* (19-12-2007), *Die Welt* (10-9-2014) en *Die Zeit* (18-11-2004). Het interview met De Winter staat in *Humo* (8-8-2006) en heb ik geraadpleegd (juli 2015) via www.literom.knipselkranten.nl.